

Дубасенюк О.А., Вознюк О.В. Формування комунікативної компетентності учителів початкової школи засобами інтерактивних технологій // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : збірник наукових праць. Вінниця : ТОВ «Друк плюс», 2021. Вип. 60. 465 с. С. 211-222. <https://vspu.net/sit/index.php/sit/issue/archive>

УДК 378.1

Дубасенюк О.А.,
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри
педагогіки та управління навчальними закладами,
Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9447-4527>,
dubasenyuk@ukr.net;

Вознюк О.В.,
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри
англійської мови з методиками викладання у дошкільній та початковій освіті,
Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, Україна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4458-2386>
alexvoz@ukr.net

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті подано результати дослідження процесу формування комунікативної компетентності учителів початкової школи засобами інтерактивних технологій. Проведене дослідження дозволило з'ясувати, що комунікативна компетентність – це інтегративне багаторівневе особистісне утворення, що розглядається як результат сформованості професійних компетенцій та особистісних якостей майбутнього вчителя, які дають змогу встановлювати психологічний контакт із школярами, їхніми батьками та колегами, логічно, науково та стисло передавати предметну інформацію, керувати процесом спілкування й організовувати педагогічно доцільну взаємодію в освітньому процесі. Виявлення рівнів сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи відбулося за допомогою тесту для визначення потреби у спілкуванні; тесту для визначення самооцінки професійно-педагогічної мотивації; методика «Шкала оцінки потреби в досягненні»; модульний контроль навчальних досягнень щодо індивідуальних науково-дослідних завдань; методика комунікативної соціальної компетентності; діагностики домінантного стилю спілкування педагога; анкети «Як визначити стиль педагогічного спілкування?»; метод експертних оцінок, спостереження. З'ясовано, що формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи доцільно здійснювати у межах загальної роботи з формування його професійної компетентності, використовуючи як традиційні, так і нетрадиційні форми та методи навчання, зокрема соціально-психологічні тренінги. В результаті дослідження встановлено, що підвищення рівня розвитку комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи відбувається за рахунок активного усвідомлення педагогом власної «Я-концепції», своєї ролі та поведінкових патернів у вирішенні міжособистісних проблем, що дозволяє регулювати власну позицію та вирішувати проблеми в професійній і соціально-комунікативній діяльності.

Ключові слова: учитель, педагог, освітній процес, комунікативна компетентність, початкова школа, інтерактивні технології, заклади вищої освіти, соціально-економічні перетворення.

1. ВСТУП.

Концепція «Нова українська школа» проголошує необхідність формування комунікативної компетентності не тільки в учнів, а й учителів, зокрема початкової школи. Професійна компетентність учителя це динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність учителя успішно здійснювати професійну діяльність. У професійній діяльності учитель виступає активним суб'єктом спілкування: передає та приймає інформацію від учнів, колег і батьків, установлює контакти з ними, буде взаємовідносини на основі діалогу, відчуває внутрішній світ дитини, прагне до максимальної

реалізації здібностей кожного учня та забезпечення його емоційного комфорту в освітньому процесі. Відтак, важливим складником професійної компетентності вчителя є комунікативна компетентність, а одним із першочергових завдань вищої педагогічної освіти – формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності вчителя, оскільки вона виступає духовно-моральним чинником і науковим змістом освітнього процесу, де знання вчителя, гуманність, душевна щедрість, бажання зрозуміти і допомогти учню відіграють головну роль. У педагогічній науці накопичено значний досвід підготовки майбутнього вчителя до комунікативної діяльності.

Постановка проблеми.

Відтак, комунікативна компетентність майбутнього педагога є актуальною проблемою наукового дослідження. Сформована комунікативна компетентність є результатом упровадження інноваційних технологій у ЗВО, що зумовлюють соціально-економічні перетворення, які вимагають відповідного оновлення освітньої політики, прагнення педагогів до засвоєння та застосування педагогічних інновацій. Велику роль відіграє конкуренція ЗВО, яка стимулює пошук нових технологій, форм, методів організації навчально-виховного процесу, що сприяє підготовці конкурентоспроможних учителів початкової школи в умовах освітніх змін.

Мета статті: висвітлити основні аспекти процесу формування комунікативної компетентності учителів початкової школи засобами інтерактивних технологій.

2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблема формування комунікативної компетентності учителів початкової школи постає у фокусі наукових досліджень науковців, які зосереджують свою увагу на сутності, структурі, критеріях та педагогічних умовах її формування.

Так, Є. Проворова розглядаючи методичні засади формування комунікативної компетентності майбутніх учителів музики, обґрунтувала умови її ефективного розвитку [1, с. 45]. Комунікативну компетентність науковець визначає як сукупності комунікативних знань, умінь, здібностей, досвіду та мотивації, що забезпечують сприймання, розуміння, засвоєння, використання, передачу педагогічної інформації, а також сприяють підвищенню ефективності управління комунікативними процесами у сфері музично-естетичного навчання та виховання школярів. Виявлено критерії, показники та рівні сформованості комунікативної компетентності. Експериментально підтверджено ефективність запропонованої педагогічної технології формування комунікативної компетентності, що забезпечує створення індивідуальних освітніх стратегій і впровадження контекстного навчання, інтеграцію психолого-педагогічних дисциплін і фахових предметів естетичного циклу та інтенсифікацію процесу навчання за допомогою інтерактивних форм і методів.

О. Низовець проаналізовано особистісні детермінанти розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів (комунікабельність, емпатійність, самоконтроль, саморегуляція в спілкуванні, толерантність, адекватна самооцінка, організованість, розвинуті вміння та навички організації взаємодії людей) [2, с. 41]. Розроблено й апробовано програму розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів, яка дає змогу створити необхідні умови для особистісного професійного зростання студентів-психологів і розвинути комунікативні вміння та навички, засобами впливу на особистісні детермінанти.

У цьому контексті Н. Завіниченко виявлено, що становлення комунікативної компетентності практичних психологів відбувається більш ефективно за умов педагогічного керування цим процесом на етапі професійної підготовки, що забезпечує вироблення більш продуктивних моделей пізнання особистості партнерів спілкування, освоєння певного рівня особистісної рефлексії та розвитку рефлексивного ставлення до себе як до суб'єкта професійного спілкування, вироблення вміння диференціювати та адекватно у процесі спілкування виражати власні почуття та психоемоційні стани [3, с. 20].

3. Залібовська-Ільніцька розглядає досліджувану проблему крізь призму готовності майбутніх учителів до формування комунікативної компетентності молодших школярів. Автором обґрунтовано й апробовано технологію підготовки, запропоновано критерії визначення рівня готовності студентів педагогічних закладів вищої освіти до здійснення даного виду професійної діяльності [4, с. 23].

Психологічні умови формування комунікативної компетентності майбутніх учителів досліджено С. Макаренко [5, с. 34]. Науковцем виявлено залежність розвитку комунікативної компетентності від сформованості у вчителів рефлексивного ставлення до себе як до суб'єктів професійно-педагогічної діяльності, адекватності та повноти їх уявлень про власну особистість, специфіки їх «імпліцитної концепції особистості», на підставі якої оцінено партнерів у спілкуванні, за наявності в них умінь диференціювати й адекватно виражати власні почуття та психоемоційні стани.

Психолого-педагогічні основи розвитку комунікативної компетентності студентів – майбутніх фахівців досліджено О. Касаткіною. Комунікативна компетентність визначається автором як багатоякісна інтегральна психологічна якість, що сформована на базі поєднання комунікативних умінь та емпатії. Проаналізовано існуючі теоретико-методологічні підходи щодо вивчення проблем спілкування, комунікації та комунікативної компетентності [6].

3. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Виявлення рівнів сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи здійснено за допомогою таких методик:

1. *Мотиваційно-ціннісний критерій*: тест для визначення потреби у спілкуванні (ПС) (Ю. Орлов, В. Шкуркін, Л. Орлова); самооцінка професійно-педагогічної мотивації (адаптовано Н. Фетискіним); методика «Шкала оцінки потреби в досягненні» (Ю. Орлов).

2. *Когнітивний критерій*: модульний контроль; індивідуальні науково-дослідні завдання.

3. *Діяльнісний критерій*: методика комунікативної соціальної компетентності (КСК); діагностика домінантного стилю спілкування педагога; анкета «Як визначити стиль педагогічного спілкування?»; метод експертних оцінок, спостереження.

4. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Необхідність пошуку інноваційних технологій у сфері педагогічної діяльності на сучасному етапі розвитку освіти і суспільства зумовлена низкою обставин.

По-перше, соціально-економічними перетвореннями, і науково-технічним прогресом що потребують докорінне оновлення системи вищої освіти, методології і технології організації навчально – виховного процесу у закладах вищої освіти. Такий підхід передбачає створення, освоєння і використання педагогічних нововведень як засобу оновлення освітньої політики.

По-друге, посилення гуманітаризації змісту освіти, постійні зміни обсягу, складу, структури навчальних дисциплін, введення нових спеціальностей, нових навчальних предметів, елективних курсів потребують пошуку нових організаційних форм, технологій навчання.

По-третє, входження ЗВО у ринкові відносини, виникнення нових типів недержавних навчальних закладів різних форм власності, створює реальну ситуацію їх конкурентноздатності.

При всьому розмаїтті технологій навчання: дидактичних, комп'ютерних, проблемних, модульно-розвивальних, інтерактивних, кредитно-модульних та інших – реалізація провідних педагогічних функцій залишається за педагогом. Носієм конкретних нововведень,

їх творцем, модифікатором виступає викладач-новатор. Він володіє широкими можливостями і має необмежене поле діяльності, оскільки на практиці переконується в ефективності наявних технологій і методик навчання і може корегувати їх, проводити дослідницьку роботу, розробляти нові методики та технології. Основна умова такої діяльності – інноваційний потенціал педагога.

З упровадженням в освітній процес сучасних освітніх технологій викладач все більше набуває функції фасілітатора, консультанта, наставника. Останнє вимагає від нього спеціальної психолого-педагогічної підготовки, оскільки у професійній діяльності викладача реалізуються не тільки спеціальні предметні знання, але й сучасні знання у сфері педагогіки і психології, акмеології, технології навчання і виховання. На цій базі формується готовність до сприйняття, оцінки і реалізації педагогічних інновацій.

Охарактеризуємо сутність та основні форми, методи інтерактивних технологій.

Інтерактивні технології якомога краще сприяють реалізації поставлених завдань (знання, досвід застосування, емоційне сприйняття, компетентність).

Слово «інтерактив» від англійського слова interact (inter – взаємний, act – діяти). Інтерактивний означає здатність взаємодіяти або перебувати в режимі бесіди, діалогу з чим-небудь (наприклад, комп'ютером) або ким-небудь (людиною).

Отже, інтерактивне навчання – це, перш за все, діалогове навчання, в ході якого здійснюється взаємодія між суб'єктами освіти.

Інтерактивне навчання – це занурення в спілкування. Інтерактивне навчання зберігає кінцеву мету і основний зміст освітнього процесу. Змінюються тільки форми – з тих, що транслуються, на діалогові форми (обмін інформацією, заснований на взаєморозумінні і взаємодії). Спілкування – це багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, що включає в себе обмін інформацією, вироблення спільної стратегії взаємодії, розуміння співрозмовника.

Традиційно виділяється три сторони спілкування: інформативну (передача відомостей); інтерактивну (планування спільних дій); перцептивну (розуміння співрозмовників, адекватне сприйняття спілкування).

За таких умов, завдання інтерактивного навчання окреслюються таким чином: встановлення емоційних контактів між студентами; розвиток комунікативні умінь і навичок; забезпечення студентів необхідною інформацією, без якої неможливо реалізовувати спільну діяльність; розвиток загальних навчальних умінь і навичок (аналіз, синтез, постановка цілей та ін.); виховне завдання – привчає працювати в команді, прислухатися до іншої думки.

У цілому, інтерактивне навчання частково вирішує ще одну істотне завдання – релаксація, зняття нервового навантаження, перемикає уваги, зміні форм діяльності.

Виокремимо найбільш поширені форми інтерактивного навчання:

1. Робота в парах: обговорення, інтерв'ювання напарника, аналіз творчої роботи партнера, розробка питань до аудиторії або відповіді на питання викладача, складання блоків взаємного контролю і самоконтролю.

2. Робота в малих групах: коли потрібно вирішити складні проблеми колективним розумом.

3. Ротаційні (змінні) трійки: склад групи з трьох осіб змінюється від завдання до завдання.

4. Карусель: утворюється два кільця: внутрішнє і зовнішнє. Внутрішнє кільце – це студенти, які сидять нерухомо, а внутрішнє – студенти, які через кожні 30 секунд змінюються. Таким чином, вони встигають проговорити за кілька хвилин декілька тем і намагаються переконати в своїй правоті співрозмовника.

5. Мозковий штурм: учасникам обговорення пропонують висловлювати якомога більшу кількість варіантів рішення, в тому числі найбільш фантастичних. Потім із загального числа висловлених ідей відбирають найбільш вдалі, які можуть бути використані на практиці.

6. Акваріум: кілька студентів розігрують ситуацію в колі, а інші спостерігають і аналізують. Форма діалогу – обговорити проблему «перед обличчям громадськості». Мала група вибирає того, кому вона може довірити ввести той чи інший діалог з проблеми, яка розглядається. Іноді це можуть бути кілька бажаючих. Всі інші студенти виступають у ролі глядачів.

7. Дерево рішень: студенти поділяються на 3 або 4 рівночисельні групи. Кожна група обговорює питання і робить записи на своєму «дереві» (аркуш ватману), потім групи міняються місцями і дописують на деревах сусідів свої ідеї.

8. Метод прес складається з чотирьох етапів:

- висловлювання власної точки зору (я вважаю, що),
- обґрунтування своєї думки (так як),
- приклади і аргументи (наприклад),
- висновок, узагальнення (отже); тобто, використовуючи цей метод, студенти вчаться формулювати свої висловлювання аргументовано.

9. Суд: рольова гра – в порядку ведення судового засідання.

10. Рольова (ділова) гра.

11. Гра «Займи позицію»: зачитується яке-небудь твердження й учні повинні підійти до плаката зі словом «ТАК» або «НІ». Бажано, щоб вони пояснили свою позицію.

12. Дебати: переконати інших у тому, що його підхід до вирішення проблеми правильний.

13. Велике коло. Робота проходить у три етапи. Перший етап. Група розсідається на стільцях у великому колі. Викладач формулює проблему. Другий етап. Протягом певного часу (приблизно 10 хвилин) кожен студент індивідуально, на своєму листі записує пропонувані заходи для вирішення проблеми. Третій етап. По колу кожен студент зачитує свої пропозиції, група мовчки вислуховує (не критикує) і проводить голосування по кожному пункту – чи включати його в загальне рішення, яке у міру розмови фіксується на дошці. Прийом «великого кола» оптимальний у випадках, коли можливо швидко визначити шляхи вирішення питання або складові цього рішення. За допомогою запропонованої форми можна, наприклад, розробляти законопроекти або інструкції, локальні нормативно-правові акти.

14. Конференції: заняття конференції припускають спілкування людей, що працюють над вирішенням якої-небудь (теоретичної чи практичної) проблеми. Рушійною силою будь-якої конференції є діалог, диспут.

15. Броунівський рух – припускає рух студентів по всій аудиторії з метою збору інформації за запропонованою темою.

16. «Коло ідей» – ланцюжок відповідей на поставлене запитання.

17. «Мікрофон» – дає можливість кожному висловити свою думку або позицію, але не коментувати і не оцінювати відповідь, не перебивати. Говорить тільки той, у кого символічний мікрофон.

Таким чином, методистами і вчителями-практиками розроблено чимало форм групової роботи і їх кількість постійно доповнюється.

Використання в роботі технології інтерактивного навчання сприяє: розвитку у студентів особистісної рефлексії; усвідомлення включення їх в загальну роботу; становленню активної суб'єктної позиції в навчальній діяльності; розвитку навичок спілкування; прийняття моральних норм і правил спільної діяльності; підвищенню пізнавальної активності.

Виділимо основні завдання і вміння викладача:

- дослідити проблему, яка сприймається студентом як власна ініціатива;
- цілеспрямовано ставити перед студентами ситуації, які спонукають їх до інтеграції зусиль;
- створювати навчальну атмосферу в групі і дозувати свою допомогу студентам;
- вирішувати нестандартні навчальні та міжособистісні ситуації;

- зберігаючи свій науковий авторитет, надати студентам можливість проявляти самостійність в інтелектуальній поведінці;
- знаходити проблеми у формулюванні теми заняття;
- вміти ставити перед студентами питання, які сприяють пошуку і спільній роботі;
- бути готовим до детального аналізу і самоаналізу заняття і не шкодувати часу на «педагогічні замітки».

Охарактеризуємо методи інтерактивного навчання:

1. Універсальний, тобто евристична бесіда, де на ряд проблемних питань очікується відповідь з урахуванням їх життєвого досвіду і логічне міркування, де роблять відкриття, отримують нові знання.

2. Кейс-метод – це метод колективного аналізу конкретної ситуації, випадку, справи. Робота проводиться в складі невеликих груп, де виконується письмовий опис будь-якої конкретної ситуації, яка аналізується, розробляється і самостійно приймається рішення.

3. Метод-тренінг. Форма групової роботи, студенти сідають півколом і звертаючись один одного на ім'я шукають рішення проблеми, викладач спрямовує діяльність групи. Цей метод підвищує мотивацію учнів і розкриває особистість кожного.

4. Дискусії – це публічні обговорення або вільний вербальний обмін знаннями, судженнями, ідеями, думками з приводу будь-якого спірного питання, проблеми, де студенти, перебуваючи в стані морального вибору, навчаються самостійно мислити, висловлювати власні судження, аргументувати положення, залучаючи запас своїх уявлень, проголошуючи свої моральні принципи і морально вдосконалюючись. Форми дискусій – круглий стіл, форум, дебати, судові засідання, симпозіум.

5. Метод проектів. Розширює вміння працювати самостійно, з огляду на актуальність проблеми, навчає орієнтуватися в інформаційному просторі, розширює пізнавальні, творчі вміння і навички.

Ураховуючи визначені інтерактивні технології та множинність відповідності методів було проведено педагогічний експеримент. Результатом запровадження інтерактивних технологій стало сформована комунікативна компетентність майбутнього вчителя. Дослідження проведено Ю. Власюк під нашим керівництвом. Базою для педагогічного експерименту виступив Навчально-науковий інститут педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Дослідження сформованості комунікативної компетентності засобами інтерактивних технологій майбутніх учителів початкової школи проводилося у три етапи:

1. *На першому – організаційному етапі дослідження* – сформовано репрезентативну вибірку дослідження, підібрано методики дослідження та визначено спосіб обробки результатів дослідження.

2. *На другому – констатувальному етапі дослідження* – визначено рівні сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи за допомогою системи обраних методик дослідження.

3. *На третьому – формувальному етапі дослідження* – використано тренінгову програму розвитку комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи засобами комунікативних технологій. Наприкінці експерименту було проведено повторне дослідження рівнів сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Загальна кількість досліджуваних склала 45 студентів магістрантури спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки та 013 Початкова освіта. Критеріями сформованості комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи на основі аналізу наукової літератури було обрано мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний. Згідно з цими критеріями й показниками визначаємо рівні сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи (високий, середній, низький).

Таблиця 1.

**Результати сформованості комунікативної компетентності майбутнього вчителя
початкової школи**

Назва критерію	Показники критерію	Рівні / осіб, %					
		Додатний		Середній		Низький	
		До експ.	Після експ.	До експ.	Після експ.	До експ.	Після експ.
Мотиваційно- ціннісний	Наявність мотивів та потреб у розвитку професійно-педагогічних комунікативних умінь	43	57	201	191	210	17
		9,5	12,60	44,3	42,10	46,2	37,4
	Наявність стійкого інтересу до педагогічної комунікації, стійкої потреби в систематичному спілкуванні з дітьми	52	61	196	190	206	203
		11,5	13,50	43,2	41,87	45,3	44,65
	Прагнення до самовдосконалення та підвищення власного рівня сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності	31	41	218	210	205	203
		6,8	9	48	46,23	45,2	44,75
Когнітивний	Знання структури комунікативного акту	82	92	202	200	170	165
		18		44,5		37,5	
	Знання способів, методів і прийомів організації комунікативної педагогічної взаємодії	44	52	200	195	210	208
		10	11,81	44	42,9	46	45,57
	Знання морально-етичних норм і правил професійного спілкування	68	75	241	239	145	140
		15	16,55	53	52,56	32	30,90
	Знання стилів педагогічного спілкування.	69	76	239	237	146	141
		15,2	16,74	52,6	52,15	32,2	31,10
Діяльнісний	Здатність до вільного використання професійно-педагогічної лексики відповідно до конкретної ситуації	34	40	159	156	261	258
		7,5	8,82	35	34,35	57,5	56,84
	Уміння встановлювати та підтримувати необхідні контакти зі всіма суб'єктами навчально-виховного середовища (учнями, їх батьками і колегами), а також ініціювати та підтримувати процес педагогічного спілкування	81	89	196	195	177	170
		17,8	19,55	43,2	42,98	39	37,45
Узагальнений показник		55,57	12,29	13,37	47,09	46,30	40,63
		12,29	43	57	201	191	210

У процесі формувального етапу експерименту був розроблений та впроваджений тренінг розвитку комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи, який охоплював виділені інтерактивні технології, форми та методи з урахуванням відповідних критеріїв (таблиця 1).

Представлені в таблиці 1 результати педагогічного експерименту сформованості комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи за визначеними критеріями свідчать про суттєве зростання показників в експериментальній групі. Розвиток комунікативної компетентності відбувся, головним чином, за рахунок покращення здатності сприймати інформацію, потреби, цінності та погляди, а також здійснювати психологічний вплив. На нашу думку, на це вплинуло те, що в програмі тренером було зроблено акценти на розвиток саме цих окреслених складових комунікативної компетентності. Адже констатувальним експериментом засвідчено, що здатність здійснювати психологічний вплив у майбутніх учителів розвинута недостатньо й потребує значного підвищення. У процесі тренінгу розвинулися також комунікативні здібності. Натомість інші показники, які не зазнали значущого розвитку, були, можливо, менше представлені в змісті програми.

Мотиваційно-ціннісний критерій характеризується здатністю сприймати емоції та почуття, які залежить від рівня емпатії людини, тобто афективної форми ідентифікації себе з іншим індивідом на основі емоційного співпереживання. Зазначимо, що за додатковим показником «рівень емпатійних тенденцій» суттєвих відмінностей теж не виявлено, тобто емпатія майбутніх учителів не розвинулася суттєво в результаті тренінгу. Слід підкреслити, що в дослідженні вихідного стану комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи такий показник, як емпатія, у переважній більшості студентів розвинений на середньому рівні й не був вирішальним при визначенні загального рівня розвитку комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Ми припускали, що середній рівень емпатії є достатнім для успішної комунікативної діяльності майбутнього вчителя, який не завжди є вмотивованим щодо його розвитку, бо підвищена емоційна чуйність може підсилити чутливість до стресу в умовах шкільної діяльності. Тому в змісті програми не робився акцент на розвиток цієї властивості.

Когнітивний компонент здатності сприймати й передавати емоції, почуття та ставлення, який не досяг значущих змін, визначається розвиненістю такої психічної властивості, як емоційний інтелект, складовими якого є ідентифікація, розуміння, аналіз емоцій, використання їх при вирішенні проблем, їх вираження й управління своїм емоційним станом. На думку зарубіжних учених, сензитивним періодом для розвитку емоційного інтелекту є дитинство, тому всі спроби серйозних змін емоційного інтелекту у дорослих вимагають перебудови компонентів вищої нервової системи (Taylor; Parker; Bagby, 1999). Тож, зрозуміло, що програма розвитку комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи суттєво на нього не вплинула. Такий чинник зумовлює пошук більш ефективних методів і засобів розвитку цієї властивості у майбутніх учителів початкової школи.

Натомість, у здатностях, пов'язаних з емоційною сферою, відбулися також істотні зміни – значущо знизився показник «перешкод» у встановленні емоційних контактів. На констатувальному рівні він був зафіксований як проблемний. Відтак, у результаті тренінгу майбутні вчителі в переважній більшості позбавилися проблем з негативними емоціями, розвинули емоційну гнучкість, набули більшої легкості при встановленні емоційних контактів і підвищили рівень позитивного ставлення до інших у процесі комунікації. Цьому сприяла позитивна групова динаміка, яка створювала атмосферу довіри й можливість широко висловлювати та обговорювати власні почуття, розвиток здатностей до саморегуляції, а також вивчення емоцій та набуття учасниками техніки для їх конструктивного вивільнення.

Діяльнісний критерій характеризувався здатністю передавати інформацію, а саме: чіткість і коректність висловлювань, а також лексико-граматична здатність не зазнали значущих змін у процесі формувального експерименту. На нашу думку, учителі вже до початку професійної діяльності мають мати достатній рівень розвитку цих властивостей. Але

в реальній практиці мовленнєві здібності вчителів потребують постійного розвитку та саморозвитку в подальшому збагаченні, уточненні й активізації лексико-семантичного запасу. Це необхідно для здійснення більш ефективної комунікації в різних ситуаціях взаємин зі студентами.

Таким чином, майбутні вчителі початкової школи з високим рівнем розвитку комунікативної компетентності відзначаються:

- а) високорозвинутою здатністю розуміти себе, усвідомлювати власні почуття й поведінку, регулювати свій емоційний стан, адекватно оцінювати свої дії;
- б) гарним відчуттям емоційного стану співрозмовника, глибоким розумінням і точним прогнозуванням його поведінки;
- в) позитивним і доброзичливим ставленням до оточення, а також здатністю легко встановлювати й підтримувати емоційні контакти;
- г) високою культурою поведінки й наявністю почуття соціальної відповідальності, соціальною активністю та розвинутими організаційними схильностями;
- г) високим рівнем комунікабельності, володіння ефективними комунікативними техніками;
- д) умінням встановлювати гармонійні довготривалі взаємини, вирішувати конфлікти й досягати партнерських відносин;
- е) рольовою гнучкістю та глибиною, що дає змогу добре виконувати різні соціальні ролі;
- є) толерантністю до поглядів інших і, разом з тим, здатністю впливати на співрозмовників своєю зрілою, обґрунтованою позицією та переконливими аргументами.

Майбутнім учителям початкової школи з середнім рівнем розвитку комунікативної компетентності притаманні такі властивості:

- а) достатньо розвинена здатність розуміти себе, усвідомлювати власні почуття й поведінку, регулювати свій емоційний стан та адекватно оцінювати свої дії;
- б) спроможність добре відчувати емоційний стан співрозмовника, розуміти й прогнозувати поведінку оточення в нескладних ситуаціях;
- в) переважання позитивних настановлень над негативними та здатність встановлювати емоційні контакти;
- г) висока культура поведінки й наявність почуття соціальної відповідальності, але невисока соціальна активність і не високо розвинуті організаційні здібності;
- г) достатня рольова гнучкість і глибина, але середній рівень сформованості комунікабельності, володіння ефективними комунікативними техніками, уміння встановлювати гармонійні довготривалі взаємини, вирішувати конфлікти та досягати партнерських відносин;
- д) толерантність до поглядів інших ще недостатньо розвинута як здатність ефективно впливати на співрозмовника.

Отже, упровадження сучасних інтерактивних технологій навчання суттєво вплинули на розвиток комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи та її складників. Це сприяло подальшому саморозвитку й самовдосконаленню особистості майбутнього вчителя та підготовки його до майбутньої професійної діяльності.

5. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проведене дослідження дозволило з'ясувати, що комунікативна компетентність – це інтегративне багаторівневе особистісне утворення, що розглядається як результат сформованості професійних компетенцій та особистісних якостей (емпатійність, об'єктивність, толерантність тощо) майбутнього вчителя, які дозволяють установлювати психологічний контакт із школярами, їхніми батьками та колегами, логічно, науково та стисло передавати предметну інформацію, керувати процесом спілкування й організовувати

педагогічно доцільну взаємодію в навчально-виховному процесі. Специфіка комунікативної діяльності майбутнього вчителя пов'язана, передовсім, з його професійною діяльністю.

Розроблено критерії (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний) та відповідні показники сформованості комунікативної компетентності майбутнього вчителя, які визначалися за трьома рівнями (високий, середній, низький).

За таких умов, формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи доцільно здійснювати у межах загальної роботи з формування його професійної компетентності, використовуючи як традиційні, так і нетрадиційні форми та методи навчання, зокрема тренінги.

При цьому, структура комунікативної компетентності вчителя включає такі компоненти: індивідуально-особистісний компонент (емоційна і вербально-логічна складові) та інтерактивно-практичний компонент (інтерактивна, соціально-комунікативна та технічна складові). У такий спосіб, запропоновані компоненти об'єднують групи складових професійно-педагогічної комунікації, основу яких становлять компетенції, що базуються на знаннях, уміннях, навичках, досвіді діяльності та емоційно-ціннісному ставленні до неї.

У результаті дослідження встановлено, що підвищення рівня розвитку комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи відбувається за рахунок активного усвідомлення педагогом власної «Я-концепції», своєї ролі та поведінкових патернів у вирішенні міжособистісних проблем, що дозволяє регулювати власну позицію та розв'язувати проблеми в професійній і соціально-комунікативній діяльності.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів процесу формування комунікативної компетентності учителів початкової школи засобами інтерактивних технологій. Важливим постає дослідження процесу формування комунікативної компетентності учителів основної школи, розробка відповідних інтерактивних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Проворова Є.М. Методичні засади формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя музики: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2008. 19 с.
2. Низовець О.А. Особистісні детермінанти розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К., 2011. 20 с.
3. Завіниченко Н.Б. Особливості розвитку комунікативної компетентності майбутнього практичного психолога системи освіти: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. К., 2003. 19 с.
4. Залізовська-Ільніцька З.В. Підготовка майбутніх учителів до формування комунікативної компетентності молодших школярів: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04; Житомир. держ. ун-т ім. І.Франка. Житомир, 2009. 20 с.
5. Макаренко С.С. Психологічні умови розвитку комунікативної компетентності учителя: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. К., 2001. 18 с.
6. Касаткіна О.В. Психолого-педагогічні основи розвитку комунікативної компетентності студентів (на прикладі вивчення англійської мови): автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07; Прикарпат. нац. ун-т ім. В.Стефаника. Івано-Франківськ, 2007. 20 с.

Abstract. The article presents the results of the study of the process of formation of communicative competence in the primary school teachers by means of interactive technologies. The study has revealed that communicative competence is an integrative multilevel personality construct, which is considered as a result of the formation of professional competencies and personality qualities of prospective teachers, enabling to establish psychological contact with students, their parents and colleagues, as well as to convey logically, scientifically and concisely the context information, to manage the communication process and to organize pedagogically appropriate interaction in the educational process. Identification of the levels of formation of communicative competence in the prospective primary school teachers has been realized with the help of tests determining the need for communication and self-esteem of professional and pedagogical motivation; the method «Scale for assessing the need for achievement»; the modular control of educational achievements in relation to individual research tasks; the methods of communicative social competence; the diagnostics of teacher's dominant style of communication; the questionnaire «How to determine the style of pedagogical communication?»; the method of expert assessments, the observation. It has been found that the formation of communicative competence in the prospective primary school teachers should be carried out within the

general work on the formation of their professional competence, using both traditional and non-traditional forms and methods of education, including social and psychological training. The study has found that increasing the level of communicative competence in the prospective primary school teachers is due to active awareness of the teacher's own "self-concept", their role and behavioral patterns in solving interpersonal problems, which allows to regulate their own position and solve problems in professional and socio-communicative activities.

Key words: teacher, pedagogue, educational process, communicative competence, primary school, interactive technologies, institutions of higher education, socio-economic transformations.

References (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Provorova Ye.M. Metodychni zasady formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia muzyky [Methodical bases of formation of communicative competence of the future music teacher]: avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.02; Nats. ped. un-t im. M.P.Drahomanova. K., 2008. 19 s.(in Ukrainian)
2. Nyzovets O. A. Osobystynsni determinanty rozvytku komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnykh psykholohiv [Personal determinants of the development of communicative competence of future psychologists]: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.07; Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomannova. K., 2011. 20 s. (in Ukrainian)
3. Zavynychenko N.B. Osoblyvonsti rozvytku komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnoho praktychnnoho psykholohna systemy osvity [Peculiarities of the development of communicative competence of the future practical psychologist of the education system]: avtoref. dys... kand. psykhol. nauk: 19.00.07; In-t psykholohnii im. H.S.Kostiuka APN Ukrainy. K., 2003. 19 s. (in Ukrainian)
4. Zalibovska-Ilnitska Z.V. Pidhotovka maibutnykh uchyteliv do formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv [Preparation of future teachers for the formation of communicative competence of junior students]: avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.04; Zhytomyr. derzh. un-t im. I.Franka. Zhytomyr, 2009. 20 s. (in Ukrainian)
5. Makarenko S.S. Psykholohichni umovy rozvytku komunikatyvnoi kompetentnosti uchytelia [Psychological conditions for the development of communicative competence in teachers]: avtoref. dys... kand. psykhol. nauk: 19.00.07; In-t psykholohnii im. H.S.Kostiuka APN Ukrainy. K., 2001. 18 s. (in Ukrainian)
6. Kasatkina O.V. Psykholohno-pedahohichni osnovy rozvytku komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv (na prykladi vyvchennia anhliiskoi movy) [Psychological and pedagogical bases of development of communicative competence of students (on an example of studying English)]: avtoref. dys... kand. psykhol. nauk: 19.00.07; Prykarpant. nats. un-t im. V.Stefanyka. Ivano-Frankivsk, 2007. 20 s. (in Ukrainian)

Матеріал надійшов до редакції __. __. 202_р.

Дубасенюк Олександра Антонівна,

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та управління навчальними закладами, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9447-4527>,

dubasenyuk@ukr.net;

Вознюк Олександр Васильович,

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри англійської мови з методиками викладання у дошкільній та початковій освіті, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, Україна

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4458-2386>

alexvoz@ukr.net

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Olexandra Antonivna Dubasenyuk,

Doctor of Sciences (Pedagogy), professor, professor of the department of pedagogy and educational establishment management

(Zhytomyr Ivan Franko State University)
ORCID: 0000-0002-9447-4527
dubasenyuk@ukr.net

Alexander Vasilievich Voznyuk,
Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor of the department of English with methods of teaching in pre-school and
primary education
(Zhytomyr Ivan Franko State University)
ORCID: 0000-0002-4458-2386
alexvoz@ukr.net

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN PRIMARY SCHOOL TEACHERS BY MEANS OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES